

*Abbasov Anar Fazil oğlu,
iqtisad elmləri doktoru, professor,
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti,
E-mail: anar1973@mail.ru
© Abbasov A.F., 2021*

UOT - 330.34.014.2

MÜASİR ŞƏRAİTDƏ DAVAMLI İNKİŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİNİN SOSIAL-İQTİSADI VƏ EKOLOJİ ASPEKTLƏRİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - müasir şəraitdə davamlı inkişafın təmin edilməsinin sosial-iqtisadi aspektlərini tədqiq etmək və onun inkişaf şərtlərini və istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdir.

Tədqiqatın metodologiyası- müqayisəli təhlil və ümumiləşdirmə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti- davamlı inkişafın təmin edilməsi resursların gələcək nəsillərə ötürülməsini özündə əks etdirməklə, eyni zamanda fasiləsiz inkişaf templərini nəzərdə tutur. Bu baxımdan davamlı inkişafın təmin edilməsinin sosial-iqtisadi və ekoloji aspektlərinin reallaşdırılması istiqamətində zəruri tədbirlərin gerçəkləşdirilməsi əhəmiyyətlidir.

Tədqiqatın nəticələri – davamlı inkişafın təmin edilməsi sosial-iqtisadi və ekoloji aspektləri arasında optimal nisbətin təmin edilməsi, cəmiyyətin yaşam ehtiyaclarının effektiv şəkildə qarşılınması ilə bağlı tövsiyə xarakterli təkliflər irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – davamlı inkişafın təmin edilməsi iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsi ilə yanaşı, eyni zamanda iqtisadi qeyri-bərabərliyin aradan qaldırılmasından bilavasitə asılıdır. Davamlı inkişafın təmin edilməsi iqtisadi qeyri-bərabərliyin aradan qaldırılmasının rolu, cəmiyyətin sosial ehtiyaclarının ödənilməsindən maksimum səmərəlilik prinsiplərindən imtina edilməsi ilə bağlı əsas şərtlər və istiqamətlər müəyyənləşdirilmişdir.

Açar sözlər: davamlı inkişaf, milli iqtisadiyyat, sosial-iqtisadi və ekoloji aspektlər, resurs potensialı.

G İ R İ Ş

Ötən əsrin 70-80-ci illərindən etibarən dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrində iqtisadi inkişafın ənənəvi modeli, demək olar ki, öz cəlbədiciliyini tam mənası ilə itirmişdir. Xüsusilə məhdud resurslardan istifadə zəminində yaranan iqtisadi inkişafın destruktiv meyilləri nəticə etibarilə iqtisadi inkişafda istər sosial və istərsə də ekoloji baxımından və eləcə də iqtisadi səmərəliliyin təmin edilməsi baxımından bu və ya digər əksikliklər doğ-

ururdu. Bütün bunlar istər ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi inkişafında və istərsə də dünyada mövcud olan qlobal problemlərin həllində tətbiq edilən siyasi və iqtisadi, eləcə də sosial-ekoloji mexanizmlərin tam mənası ilə süquta uğramasına gətirib çıxarırdı. Ənənəvi iqtisadi inkişaf modeli cəmiyyətin artmaqda olan ehtiyaclarını ödəmək iqtidarında deyildi və bütün bunlar isə mahiyyət etibarilə iqtisadi inkişafda qeyri-bərabərliyin yaranmasına və eləcə də iqtisadi inkişafın şaxələndirilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir göstərə bilmədi.

Davamlı inkişafın mahiyyəti və onu şərtləndirən amillər.

Ötən əsrin 70-80-ci illərinə qədər tətbiq edilən iqtisadi inkişaf modelləri, eləcə də ətraf mühitə dəyən zərərlərin səviyyəsini artırmaqla beynəlxalq ekoloji təhlükəsizliyə təhdidləri artırırdı. Ötən əsrin 70-80-ci illərinə qədər mövcud olan iqtisadi model, bir qayda olaraq, yüksək inkişaf etmiş ölkələr üçün də səmərəli xarakter daşıyırdı və demək olar ki, tam mənası ilə dayanıqsız səciyyəvi xüsusiyyətlərə malik idi. Nəzərə almaq lazımdır ki, inkişaf etmiş ölkələrdə əhalinin hər nəfərinə düşən təbii resursların istehlak həcmi və eləcə də ətraf mühitin çirklənməsi həcmi inkişaf etməkdə olan ölkələrlə müqayisədə demək olar ki, 20-30 dəfədən çox yüksək idi. Odur ki, dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrində davamlı inkişafa keçilməsi əslində həm iqtisadi səmərəliliyinin təmin edilməsi, həm sosial ehtiyacları və həm də ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi zərurətindən irəli gəlir. Beləliklə, davamlı inkişaf nədir və onun yaranmasını şərtləndirən amillər, daha doğrusu davamlı inkişafın obyektiv zəruriliyini hansı faktorlar müəyyənləşdirir. Davamlı inkişaf cəmiyyətin mövcud ehtiyaclarını qarşılamaq iqtidarında olan və eləcə də cəmiyyətin, gələcək nəsillərin öz ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyətini pozmayan iqtisadi inkişaf modelidir. Müasir şəraitdə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi zərurəti əslində qloballaşma şəraitində iqtisadi inkişafın ən mühüm konseptual əsaslarından birini təşkil edir. Davamlı iqtisadi inkişaf xüsusilə aztəminatlı əhali təbəqələrinin zəruri ehtiyaclarının qarşılanması istiqamətində də mühüm rola malikdir. Bu, ilk növbədə mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi inkişafının təmin edilməsini və eləcə də məhdud resurslar şəraitində iqtisadi səmərəliliyin təmin edilməsini özündə əks etdirir.

Davamlı inkişafı şərtləndirən ən mühüm amillərdən biri mövcud resurslardan səmərəli istifadə edilməsi və eləcə də həmin resursların gələcək nəsillərə də saxlanılması ilə bağlıdır. Gələcək nəsillər üçün əlavə xərclər tələb etməyən iqtisadi inkişafın qorunub saxlanması davamlı inkişafın ən mühüm parametrlərindən biridir. Davamlı inkişafın təmin edilməsini şərtləndirən mühüm amillərdən biri də onu dəyişən və bir sıra hallarda destruktiv xarakter daşıyan təhdidləri neytrallaşdırmaq gücündə olmasıdır. Gələcək nəsil üçün iqtisadi imkanların təmin edilməsi ilk növbədə geniş təkrar istehsal prosesinin həyata keçirilməsindən və onun səmərəliliyinin təmin edilməsindən bilavasitə asılıdır. Davamlı iqtisadi inkişaf ilk növbədə fasiləsiz iqtisadi artımı və iqtisadi inkişafda keyfiyyət parametrlərinin yüksəldilməsini və cəmiyyət üzvlərinin sosial ehtiyaclarının effektiv şəkildə qarşılanmasını nəzərdə tutur.

Davamlı inkişafın modelləri və resurs təminatı.

Xüsusilə qloballaşma prosesinin dərinləşdiyi müasir şəraitdə davamlı inkişafın təmin edilməsi əslində istehsal və istehlakın səmərəli modellərinin tətbiq edilməsi vacibliyindən irəli gəlir. Davamlı inkişaf cəmiyyətdə sosial və iqtisadi dəyişikliklərə nəzərən məhdud təbii resurslardan səmərəli istifadə edilməsini və eləcə də elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərinin tətbiqinə istiqamətlənmiş, cəmiyyətdə hər bir fərdin və bütövlükdə əhalinin bütün kateqoriyalarının sosial-iqtisadi inkişafının fasiləsizliyini nəzərdə tutan inkişaf prosesidir. Davamlı inkişafı bir sıra hallarda balanslaşdırılmış inkişaf kimi də xarakterizə edirlər.

D Belyavski, V.Getman, Y.Navrovski, Y.Stalkin, V.Şevçukun fikrincə, harmonik inkişaf anlayışı davamlı, sabit, balanslı anlayışlardan daha çox ekoloji inkişaf proseslərinə uyğundur (1, s.35). M.Jakobs balanslaşdırılmış inkişafın konseptual əsaslarını tədqiq edərkən 3 elementin üzərində daha çox dayanır:

1. İqtisadi siyasətin formalaşmasında iqtisadi məqsədlər dəyişməz olaraq nəzərə alınır.
2. Davamlı inkişaf daim sosial bərabərlik ideyalarının həyata keçirilməsini təmin edir.
3. Davamlı inkişaf təkcə kəmiyyət artımı deyil, həm də ehtiyacların ödənilməsində keyfiyyətə təkmilləşmə deməkdir (2, s. 89). M.Cakobsun fikirlərindən belə qənaətə gəlmək olar ki, davamlı inkişafın xarakterik xüsusiyyətlərindən biri insanların yaşam şərtlərinin yaxşılaşdırılmasına və eləcə də cəmiyyət üzvlərinin sosial ehtiyaclarının qarşılmasına yönəldilmiş fasiləsiz inkişafın təmin edilməsi əsas götürülür. Cəmiyyətdə davamlı inkişaf konsepsiyası ötən əsrin 70-ci illərindən etibarən sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi və ekoloji proseslərin ön plana keçirilməsi fonunda özünü büruzə vermişdir. Təbii resurslardan istifadə edilməsi, eləcə də ətraf mühitin çirklənməsi və insanların sosial-iqtisadi ehtiyaclarının ardıcıl şəkildə ödənilməsi davamlı inkişafın təmin edilməsinin əsas hədəflərindən biri hesab edilir. Ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən etibarən BMT-nin təşkilatçılığı ilə bağlı keçirilən konfranslarda ətraf mühitin qorunması, bütövlükdə ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi zərurəti davamlı olaraq ön plana çəkilmiş və demək olar ki, istər inkişaf etmiş və istərsə də inkişaf etməkdə olan dövlətlərin rəhbərliyinə və hökumətinə tövsiyə edilmişdir ki, ətraf mühitin qorunması bütün hallarda inkişafın başlıca məqsədlərindən birinə çevrilməlidir. Dünyanın mövcud təbii resurslarının gələcək nəsillərə effektiv şəkildə çatdırılması cəmiyyətin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biridir. Gələcək nəsillərin ehtiyaclarının ödənilməsi baxımından təbii resurslardan səmərəli istifadə edilməsi və daha çox bərpa olunan enerji mənbələrindən və eləcə də resurslardan istifadə edilməsi biomüxtəlifliyin qorunub saxlanması və insanların həyat keyfiyyətinin davamlı olaraq yaxşılaşdırılması əsas hədəf kimi qarşıya qoyulmaqdadır.

Ötən əsrin 80-ci illərindən etibarən istər hər bir ölkənin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsində, istərsə də bütövlükdə global təhlükəsizliyin təmin edilməsində ekoloji təhlükəsizlik məsələləri prioritet rol oynamağa başlamışdır. BMT-nin və digər beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında göstərilir ki, ümumiyyətlə, iqtisadi inkişafı sürətləndikcə təbii resurslardan istifadə proseslərinin həcmi artır və bu da öz növbəsində ətraf mühitə zərərlərin miq-

yasının genişlənməsinə gətirib çıxarır. Mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün təsərrüfat subyektləri və eləcə də bütövlükdə transmilli korporasiyalar iqtisadi fəaliyyətinin başlıca məqsədi kimi əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə və mənfəətin həcmının artırılmasına istiqamətlənmiş səyləri gücləndirirlər. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, mənfəətin artması fonunda ekoloji təhlükəsizlik və ekoloji səmərəliyin daim aşağı düşməsi halları da özünü büruzə verir ki, bu da gələcək nəsillərə kifayət qədər çirklə təbiət və çirklə ətraf resurs qoyub getməkdən başqa bir şey deyildir. İnkişaf sürətləndikcə təbiətə və ətraf mühitə vurulan ziyanların miqyası artmaqda davam edir və eyni zamanda bütün bunlar istehsal edilən məhsulun enerji tutumunun daha da genişlənməsinə gətirib çıxarır və bütövlükdə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə yanaşı enerji istehlakının həcmi də artır.

Nəzərə alsaq ki, bütövlükdə məhsul istehsalında istifadə edilən təbii resurslar və enerji mənbələri daha çox bərpa olunmayan enerji mənbələrinə əsaslanır, belə bir şəraitdə nəinki enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və eyni zamanda mövcud enerji resurslarının gələcək nəsillərə çatdırılması prosesində də kifayət qədər təhlükəli tendensiyalar özünü büruzə verməkdədir. Xüsusən ötən əsrin 70-ci 80-ci illərində davamlı inkişafın təmin edilməsi ilə bağlı irəli sürülən elmi konsepsiyalar məhz təbii resursların və bərpa olunmayan enerji resurslarının tükənməsi zərurətindən meydana çıxmışdır. Beləliklə, əslində cəmiyyətdə sənaye inkişafı yeni industrial cəmiyyət yaradılması prosesi, demək olar ki, həmin dövrdə başa çatmış və bütün bunlar iqtisadi inkişafın sürətlənməsi fonunda təbii resurslardan daha sürətlə istifadə edilməsi, məhsulun enerji tutumunun artması və ən nəhayət, ekoloji proseslərin daha da güclənməsi zərurətindən meydana çıxmaqla yanaşı, sosial baxımdan ədalətsizlik hallarının artması fonunda da özünü daha çox büruzə, verirdi. Beləliklə, əslində ötən əsrin 80-ci illərindən etibarən inkişafın daha çox insan kapitalına çevrilməsi zərurəti meydana çıxmışdır. Bu isə, ilk növbədə təhsil və səhiyyə sistemində investisiyaların qoyulması ilə bağlı prosesləri obyektiv zərurətə çevirmişdir. Davamlı inkişafın təmin edilməsi ilə bağlı səylərin aktuallaşması, ilk növbədə həm təbii müxtəlifliyin, həm də mədəni müxtəlifliyin qorunması zərurətindən, iqtisadi ədalətin təmin edilməsindən, dünyada demokratiyanın və insan hüquqlarının qorunması proseslərini də özündə ehtiva edir.

İstehlakçılar və istehsalçılar arasında qarşılıqlı münasibətlərin təşkili bütövlükdə cəmiyyətdə məhsuldar qüvvələrin və istehsal münasibətlərinin inkişafından əhəmiyyətli dərəcədə asılı olmaqla kifayət qədər iqtisadi sistemlərə də sirayət etmişdir. İstər iqtisadi nəzəriyyə və istərsə də iqtisadi praktika tam mənası ilə belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, əslində iqtisadi sistem cəmiyyətdə mövcud olan iqtisadi münasibətlər sistemini və bütövlükdə istehsal, mübadilə və məhsulun istehlakı prosesində yaranan sosial iqtisadi münasibətlərin forması kimi dəyərləndirilir. Formasından və inkişaf xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, bütün dövrlərdə iqtisadi sistemin məqsədi əslində istehsalçılar və istehlakçılar arasında sosial-iqtisadi münasibətlərin daim artan mənfəət və daha çox maksimum səmərəlilik əldə edilməsi istiqamətində təşkilini özündə ehtiva edir.

Davamlı inkişafın sosial-iqtisadi və ekoloji əsasları.

Aparılan araşdırmalardan belə qənaətə gəlmək olar ki, erkən sinfi cəmiyyətin mövcudluğundan hazırkı dövrə qədər mövcud olan 4 təsərrüfatçılıq sistemi bu və ya digər şəkildə cəmiyyətdə məhsuldar qüvvələrin və istehsal münasibətlərinin inkişafına adekvat reaksiya göstərməmişdir. Bu, ilk növbədə məhdud resurslardan istifadə və ekoloji proseslərin gərginləşməsi ilə sıx bağlı olmuşdur. Z.V.Koropkovanın fikrincə, iqtisadiyyatın davamlılığı onun stabilliyi ilə sinonimlik təşkil edir. Davamlı inkişaf dedikdə, istehsal təsərrüfat fəaliyyətinin dəyişən şəraitə uyğunlaşmaqla stabil və fasiləsiz inkişafı nəzərdə tutulmalıdır. (3. s 59).

İrəli sürülən davamlı inkişaf konsepsiyası, bir qayda olaraq, 3 bazis üzərində qurulub ki, bunlara iqtisadi, sosial və ekoloji bazisləri şamil etmək olar. Davamlı iqtisadi inkişafın iqtisadi bazisləri, bir qayda olaraq, məhdud resurslardan optimal şəkildə istifadə edilməsi, eləcə də təbii enerji və resursqoruyucu texnologiyaların tətbiq edilməsi he Sabina resurslardan səmərəli istifadə edilməsini nəzərdə tutur və əsas etibarilə təbiətə dəyən zərərlərin tam mənası ilə minimuma endirilməsini əsas tutaraq ekoloji təmiz məhsul istehsalının yaradılmasını özündə əks etdirir.

Davamlı inkişafın iqtisadi bazisləri ilk növbədə mövcud resursların və kapitalın bütün elementlərinin, o cümlədən fiziki, təbii və insan kapitalının gələcək nəsillərə effektiv şəkildə qorunaraq yönəldilməsini nəzərdə tutulur.

Tanınmış Amerikan alimi H.Deyli davamlı inkişafın təmin etmək məqsədilə 3 global problemin (resursların yerləşdirilməsi; resursların bölüşdürülməsi; resurslardan istifadənin miqyası) həllinə nail olunmasını məqsəduyğun hesab edir (4, s. 58). Deylinin fikirləri davamlı inkişafın resurs təminatının formalaşması baxımından önəmlidir.

Davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi, bir qayda olaraq, kapital və digər iqtisadi resursların optimal şəkildə interpretasiyasını nəzərdə tutmaqla, prinsip etibarilə cəmiyyətin artmaqda olan tələbatının effektiv şəkildə qarşılanmasına yönəlir. Davamlı inkişafı şərtləndirən iqtisadi elementlər ilk növbədə kapitalın bütün elementlərindən, o cümlədən bərpa olunan kapital resurslarından səmərəli istifadə edilməsini nəzərdə tutmaqla cəmiyyətin sosial ehtiyaclarının effektiv şəkildə qarşılanmasını və istehlakın həcmının maksimumlaşdırılmasına qarşı yönəldilmiş tədbirlərin reallaşdırılmasını özündə ehtiva edir. Davamlı iqtisadi inkişafı səciyləndirən sosial bazis elementləri, ilk növbədə insanların ehtiyaclarının effektiv şəkildə ödənilməsini, cəmiyyətdə stabilliyin qorunub saxlanılmasını, ilk növbədə sosial və mədəni müxtəlifliyin qorunub saxlanılmasını və insanlar arasında münaqişələrin dağıdıcı təzahürlərinin aradan qaldırılmasını və miqyasının azaldılmasını nəzərdə tutur.

Qloballaşma şəraitində davamlı inkişafın sosial elementləri ilk növbədə maddi rifah elementlərinin səmərəli şəkildə bölüşdürülməsini nəzərdə tutur ki, bu da sosial ədalətin qorunub saxlanılmasının şərtləndirən ən mühüm amillərdən biri hesab olunur. Qlobal səviyyədə mədəni kapitalın və qlobal mədəni müxtəlifliyin qorunub saxlanılması mahiyyət etibarilə cəmiyyətdə hakim mövqe tutan mədəniyyət formalarının reallaşdırılmasına deyil, müxtəlif mədəni interpretasiyalara portret əsaslarla əlverişli şərait yaradılmasını özündə birləşdirir. Mədəni və sosial plüralizmin qorunub saxlanılması və tarixi təcrübə nəzərə alınmaqla insan-

ların mədəni şəkildə birgə yaşayış tərzinin qorunub-saxlanılmasına və adət-ənənələrinə hörmət ilə yanaşılması əsas şərtlərdən biri hesab olunur. Davamlı inkişafın sosial elementləri ilk növbədə insan kapitalının inkişaf etdirilməsini, eləcə də insanların təhsilinin daha da təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur. İnsanların təhsilinin təkmilləşdirilməsi daha çox insan resurslarına kapital resursları qoyuluşunun artırılması ilə özünü biruzə verir ki, bu da mahiyyət etibarilə cəmiyyətdə əmək resurslarının geniş təkrar istehsalın istehsalına əlverişli şərait yaradır. Davamlı inkişafın sosial tendensiyalarının şərtləndirən ən mühüm amillərdən biri də insanların seçim imkanlarının genişləndirilməsi, eləcə də istehlak məhsulları bazarını insanların bərabər şəkildə daxil olan imkanlarının təmin edilməsi ilə əlaqədardır.

Cəmiyyətin aztəminatlı əhali kateqoriyaları bazardan kifayət qədər məhdud əsaslarla istifadə imkanlarına malikdir və bu isə onların alıcılıq qabiliyyətinin aşağı olması ilə sıx əlaqədardır. Davamlı inkişafın sosial təminatı, ilk növbədə istər işsiz və istərsə də əmək qabiliyyətli işləyən əhali kateqoriyalarının gəlirlərinin istehlak səbətinə uyğunlaşdırılmasını nəzərdə tutur ki, bu da prinsip etibarilə ölkələrdə bazar iqtisadiyyatının sosiallaşdırılmasını şərtləndirən faktor kimi səciyyələnir.

O.O.Zaitova hesab edir ki, iqtisadi nöqteyi-nəzərdən dayanıqlı inkişaf konsepsiyası C.Hiksin verdiyi gəlir tərifinə əsaslanır. Hiks qeyd edir ki, praktik həyatda gəlir səviyyəsinin tərfi insanların özlərini yoxsullaşdırmadan nə qədər istehlak edə biləcəyini müəyyənləşdirir (5, s. 418).

Qloballaşma əmək resurslarının, kapitalın, texnologiyaların sərbəst hərəkətini və sərhədsiz fəaliyyətini nəzərdə tutur. Problemə məhz bu aspektdən yanaşdıqda belə qənaətə gəlmək olur ki, əslində davamlı iqtisadi inkişafın sosial təminatları, ilk növbədə urbanizasiya və miqrasiya proseslərinə geniş əlverişli şərait yaradılmasını özündə birləşdirir ki, bu da insanların daha yaxşı yaşam şərtləri əldə etmək üçün sərbəst hərəkətinin təmin edilməsinə, onlara hər hansı bir maneə yaradılmasının qarşısının alınmasını özündə birləşdirir. Bütövlükdə davamlı inkişafın sosial şərtləri əslində qloballaşma prosesinin klassik təminatları ilə, demək olar ki, eyni aspektdən çıxış edir. Doğrudan da əgər qloballaşma prosesi mahiyyət etibarilə resurslardan və iqtisadi səmərəlilik amillərindən geniş və məhdudiyyətsiz şəkildə istifadə edilməsini nəzərdə tutursa, tam mənası ilə cəmiyyətin bütün üzvləri də mövcud iqtisadi resurslardan və iqtisadi nemətlərdən bərabər şəkildə yararlanmaq imkanlarına malik olmalıdır. Bundan əlavə, işsiz əhəlinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi ilə bağlı dövlət tərəfindən zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi, eləcə də bu tədbirlər sistemində dövlət və xüsusi sektor arasında sosial-iqtisadi əməkdaşlığın qorunub saxlanılmasını və gücləndirilməsini nəzərdə tutur. İşləmək imkanı olmayan və mövcud əmək resursları ilə özünün iqtisadi imkanlarını təmin edə bilməyən əhali kateqoriyalarının sosial müdafiəsinin təmin edilməsi və onun cəmiyyətə tam mənası ilə reabilitasiyasının reallaşdırılması üçün dövlət və bazar sistemi arasında optimal sintez prosesləri həyata keçirilməlidir ki, bu da mahiyyət etibarilə cəmiyyətdə sosial sabitliyin qorunub saxlanılmasına və iqtisadi təhlükəsizliyin sosial dayaqlarının daha da gücləndirilməsinə əlverişli şərait yarada bilər.

Fikrimizcə, davamlı iqtisadi inkişafın sosial təməlləri mahiyyət etibarilə dünyanın bütün

ölkələrində sosial bərabərsizliyin aradan qaldırılmasına və iqtisadi inkişaf şərtlərinin bərabərləşdirilməsinə və ədalətli şəkildə bölüşdürülməsinə, iqtisadi inkişafın şaxələndirilməsinə və qeyri-bərabər bölgünün və eləcə də gəlirlərin qeyri-bərabər bölüşdürülməsinin qarşısının alınmasına yönəldilməlidir. Davamlı inkişafın üçüncü mühüm elementini və bazasını cəmiyyətdə ekoloji sabitliyin qorunub saxlanması təşkil edir. Xüsusilə iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə məhsul istehsalı ilə bağlı həyata keçirilən texnologiyalar kifayət qədər innovasiyalı xarakter daşısa da, lakin ekoloji mühitə əhəmiyyətli dərəcədə zərərli təsir göstərir və bütün bu zədələrin təsirləri qlobal ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsinə təhdid doğurur.

Məhz davamlı inkişafın ekoloji fundamentləri, ilk növbədə fiziki və bioloji baxımdan təbii sistemlərin ekosistemlərin qorunub saxlanmasını və gələcək nəsillərə çatdırılmasını özündə birləşdirir. Davamlı inkişaf – ictimai inkişafın elə bir formasıdır ki, cəmiyyətin təhlükəsizliyinə təhdid doğuran destruktiv tendensiylərin aradan qaldırılmasına nail olmaqla ətraf mühitə dəyən zərərlərin neytrallaşdırılması təmin edilir (6, s.39). Xüsusilə qloballaşma prosesinin genişləndiyi müasir şəraitdə ekosistemin həyat qabiliyyətinin qorunub saxlanması biomüxtəlifliyin reallaşdırılmasında ən mühüm amillərdən biri hesab olunur və biosferdəki qlobal stabilləşmə proseslərindən əhəmiyyətli dərəcədə asılı olur. Məlum olduğu kimi, hazırda qloballaşma prosesi hava şəraitinin kəskin şəkildə istiləşməsilə özünü büruzə verir. Bu isə ona gətirib çıxarır ki, qlobal iqlim dəyişiklikləri və qlobal istiləşmə mahiyyət etibarıyla buzlaqların əriməsinə səbəb olur. Məlum həqiqətdir ki, buzlaqlar uzun yüzillər ərzində, bir neçə əsrlər ərzində formalaşmış bir təbii proseslərin nəticəsidir. Əslində buzlaqların əriməsi nəticəsində yarana bilən təhlükələr bioloji və tibbi baxımdan, eləcə də baytarlıq prinsipləri baxımından kifayət qədər təhlükəli tendensiylər vəd edir. Belə ki, buzlaqların yaranması prosesi əslində bu və ya digər mikrobların və bakteriyaların donmasına gətirib çıxarır. Həmin donma prosesinin neytrallaşdırılması, yəni istiləşmə nəticəsində buzlaqların əriməsi isə, ilk növbədə təbiətə kifayət qədər bakteriyaların və zərərli mikrobların daxil olmasına əlverişli şərait yaradır və bu da cəmiyyətdə kütləvi şəkildə müxtəlif xəstəliklərin və epidemiyaların yaranmasına səbəb olur. Əslində şəhərlərin inkişafı, urbanizasiya proseslərinin sürətlənməsi nəticəsində iri sənaye mərkəzlərində havaların kəskin şəkildə istiləşməsi təbiətə öz mənfi təsirini göstərir və bu da istər təbii resursların degradasiyasına, ətraf mühitin çirklənməsinə, biomüxtəlifliyin pozulmasına gətirib çıxarır. Bütövlükdə davamlı inkişafın ekoloji əsasları ilk növbədə ekoloji sistemin özünü bərpa etmə imkanlarının qorunub saxlanılmasına və gücləndirilməsinə yönəldilməlidir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, davamlı iqtisadi inkişafın məqsədlərinə nail olunması, ilk növbədə onun yuxarıda adı çəkilən 3 elementləri arasında sıx qarşılıqlı əlaqənin qorunub saxlanılmasını nəzərdə tutur. Xüsusilə iqtisadi, sosial və ekoloji elementlər arasında qarşılıqlı əlaqənin təmin edilməsi və eləcə də resursların effektiv və ədalətli şəkildə bölüşdürülməsi və bir sıra hallarda resurslarının bazar tipli bölüşdürülməsi prosesində yarana bilən ədalətsizliklərin aradan qaldırılması məqsədilə dövlət tərəfindən effektiv tənzimləmə və yenidən bölüşdürülmə siyasətinin həyata keçirilməsi prinsip etibarilə cəmiyyətdə sosial sabitliyin qorunub saxlanmasına və eləcə də iqtisadi imkanların bərabərləşdirilməsinə əlverişli şərait yarada

bilər.

Məlum olduğu kimi, bazar iqtisadi təsərrüfatçılıq sisteminin başlıca konsepsiyasını məhdudiyyətsiz iqtisadi artımın və maksimum mənfəətin əldə edilməsi təşkil edir. Maksimum mənfəətin və məhdudiyyətsiz iqtisadi artımın təmin olunması və bu prosesin qorunub saxlanılması prinsip etibarilə cəmiyyətdə sosial ziddiyyətlərin əhəmiyyətli dərəcədə artımına və ətraf mühitə zərərlərin artmasına da əlverişli şərait yaradır.

Y E K U N

Davamlı inkişaf konsepsiyasının irəli sürülməsi ilə bağlı ilkin fundamental əsasları 1992-ci ildə Rio-De-Janeyroda keçirilən BMT-nin Ətraf mühit və onun inkişafı ilə bağlı konfransında irəli sürülmüşdür. Davamlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının əsası üçün stabil iqtisadiyyatın formalaşdırılması, iqtisadiyyatın davamlılığının qorunub saxlanılması və bu zaman fasiləsizliyinin və davamlılığının təmin edilməsi başlıca şərtlərdən biri hesab edilir. Bazar təsərrüfatçılıq sistemi üçün xarakterik cəhətlərdən biri mənfəətin maksimum dərəcədə artırılması və eləcə də ilkin resur sahiblərini, daha doğrusu, kapital torpaq sahiblərinin iqtisadi fəaliyyətdən daha çox mənfəət əldə etməsi təşkil edir. Əslində bütün bunlar bazarın doğurduğu ən mühüm çatışmazlıqdan bir hesab edilir və xüsusilə XX əsrin sonlarından etibarən bazar iqtisadiyyatına dövlət müdaxiləsinin minimuma endirilməsi ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər sistemində mahiyyət etibarilə cəmiyyətin azteminatlı kateqoriyalarının sosial müdafiəsi demək olar ki, təminatsız qalır. Əlavə maksimum mənfəət əldə edilməsinə yönəldilmiş iqtisadi fəaliyyət təbii və sosial resursların tükənməsinə gətirib çıxarır ki, bu da insanların maddi rifah halının pisləşməsinə və bioloji müxtəlifliyin pozulmasına bilavasitə təsir göstərir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. В.Я.Шевчук, Г.О.Белявский, Ю.М.Сталкин, В.М.Навроцкий «Неосферогенез и гармоническое развитие». К, 2002, 127с.
2. М.Джейкобс. Зеленая экономика: окружающая среда, устойчивое развитие и будущая политика Ванкувера. 1993, 256 с.
3. З.В.Коропкова. Экономической механизм устойчивого развития предприятие в условиях растущей хозяйственной глобализации//Функционирование предприятий в Российской экономике: проблемы и решения. 2006, №2, с57-68.
4. Г. Дейли, Р. Эростаниам «Экономическая теория развития». Пер. с англ. К. Интелсфера, 2002, 312 с.
5. O.O.Zaitseva. Rural territories as an object of management: concept and functions // fundamental Research №6, p.418
6. Устойчивое развитие: Новые вызовы: Учебник для вузов / Под общ. ред. В. И. Данилова-Данильяна, Н. А. Пискуловой. — М.: Издательство «Аспект Пресс», 2015. — 336 с.

*Аббасов Анар Фазиль оглы,
доктор экономических наук, профессор,
Азербайджанский Университет Кооперации,
E-mail: anar1973@mail.ru
© Аббасов А.Ф., 2021*

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Р Е З Ю М Е

Цель исследования - изучить социально-экономические аспекты обеспечения устойчивого развития в современных условиях и определить условия и направления его развития.

Методология исследования - использованы методы сравнительного анализа и обобщения.

Практическая значимость исследования - обеспечение устойчивого развития предполагает передачу ресурсов будущим поколениям, а также темпы непрерывного развития. В этой связи важно принять необходимые меры по реализации социально-экономических и экологических аспектов устойчивого развития.

Результаты исследования - рекомендации по обеспечению оптимального баланса между социально-экономическими и экологическими аспектами устойчивого развития для эффективного удовлетворения потребностей общества.

Оригинальность и научная новизна исследования - обеспечение устойчивого развития зависит не только от повышения экономической эффективности, но и от устранения экономического неравенства. Определена роль обеспечения устойчивого развития, устранения экономического неравенства, основные условия и направления отказа от принципов максимальной эффективности в удовлетворении социальных потребностей общества.

Ключевые слова: устойчивое развитие, национальная экономика, социально-экономические и экологические аспекты, ресурсный потенциал.

*Anar Fazil Abbasov,
D.Sc.(Econ), Professor,
Azerbaijan Cooperation University,
E-mail:anar1973@mail.ru,
© V.M. Abbasov, 2021*

SOCIO-ECONOMIC AND ECOLOGICAL ASPECTS OF ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN MODERN CONDITIONS

A B S T R A C T

The purpose of the research is to study the socio-economic aspects of ensuring sustainable development in modern conditions and to determine the conditions and directions of its development.

The methodology of the research - methods of comparative analysis and generalization were used.

The practical importance of the research - ensuring sustainable development involves the transfer of resources to future generations and the pace of continuous development. In this regard, it is important to take the necessary measures to implement sustainable development's socio-economic and environmental aspects.

The results of the research - recommendations to ensure the optimal balance between the socio-economic and environmental aspects of sustainable development, to effectively meet the needs of society.

The originality and scientific novelty of the research - ensuring sustainable development depend not only on increasing economic efficiency but also on eliminating economic inequality. The role of ensuring sustainable development, the elimination of economic inequality, the main conditions and directions for the abandonment of the principles of maximum efficiency in meeting the social needs of society have been identified.

Keywords: sustainable development, national economy, socio-economic and environmental aspects, resource potential.

*Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
11.08.2021
Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
16.08.2021
Çapa qəbul olunmuşdur: 23.08.2021*

*Дата поступления статьи в редак-
цию: 11.08.2021
Отправлено на повторную обра-
ботку: 16.08.2021
Принято к печати: 23.08.2021*

*The date of the admission of the article
to the editorial office: 11.08.2021
Send for reprocessing: 16.08.2021
Accepted for publication: 23.08.2021*